

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וארא תשפ"ה¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

לחיות על קידוש השם

ונכנסו אל התנורים.

שיטות אחרות בסוגיא

הראשונים הקשו על ביאורו של רש"י, הרי בפרהסיא אדם חייב למסור נפשו אפילו על מצוה קלה, כפי שלמדו חז"ל (סנהדרין עד, א) מן הפסוק "וְלֹא תַחֲלֹלוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי וְנִקְדָּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב, לב), וא"כ מה שאל תודוס איש רומי, מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש, והרי חייבים היו לעשות כן?⁷

עוד הקשו הראשונים על רש"י, שעבודה זרה היא מג' עבירות החמורות שאדם חייב למסור עצמו עליהן למיתה אפילו שלא בפרהסיא, וא"כ שוב קשה כנ"ל, מה שאל תודוס איש רומי מה ראו חנניה מישאל ועזריה למסור עצמם לכבשן האש, והרי חייבים היו לעשות כן?⁸

ולכן חלקו על רש"י, וביארו את דברי תודוס איש רומי באופן אחר:

התוספות הביאו בשם רבינו תם, שהצלם שעשה נבוכדנצר לא היה צלם של עבודה זרה כלל, רק אנדרטא שעשה לכבוד עצמו, ולא היה שום איסור להשתחוות לה. והטעם שרצו חנניה מישאל ועזריה למסור נפשם על כך, ביאור הראשונים בכמה אופנים: לפי שטעו בה אנשים וסברו שהיא עבודה זרה (רמב"ן ורשב"א), או מפני שהיו דבקים מאד ביראת יוצרם שלא להשתחוות כי אם לו (תוס' הרא"ש), או מפני שראו שהיה מתכוין להרבות כבוד עצמו ולמעט כבוד שמים (ח"י הר"ן). ודבר זה למדו מן הצפרדעים, שמוותר למסור את הנפש לכבוד שמים גם בלי שיש חיוב על כך.⁹

עוד פירשו התוספות בשם הר"י, ששאלת תודוס היתה למה מסרו עצמם למיתה ולא ברחו, והרי היו יכולים לברוח משם כמו שעשה דניאל, שברח משם קודם המעשה. והתשובה על זה היא כנ"ל, דהגם שיכלו לברוח, רצו בדוקא למסור את נפשם על כך למרות שלא היו חייבים בזה, ולמדו זאת מן הצפרדעים.

קידוש השם - חובה קבועה ותמידית

לקדש את השם, זו חובתו של כל יהודי. למות על קידוש השם - יש פרטי דינים מתי חייבים בזה ומתי לא. אבל לקדש את השם בחיים - זה תפקידו של כל יהודי, שיקדש את השם בכל מעשיו והנהגותיו. גם מי שאינו

קל וחומר מצפרדעים

בספר דניאל (פרק ג') מסופר על חנניה מישאל ועזריה שסרבו להשתחוות לצלם שהעמיד נבוכדנצר הרשע בבקעת דורא שבבבל. למרות שנבוכדנצר איים עליהם שאם לא ישתחוו לצלם הם יושלכו אל כבשן האש, סרבו חנניה מישאל ועזריה להשתחוות לצלם, ואכן הם הושלכו אל כבשן האש. אלא שנעשה להם נס, והאש לא שלטה בהם, והם יצאו מן הכבשן ללא פגע.

הגמרא (פסחים נג, ב) מביאה בהקשר לכך את שאלתו של תודוס איש רומי²: מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש? - מבאר רש"י את השאלה: הרי התורה אמרה, "וְשִׁמְרָתֶם אֶת חֻקֵּי... אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאֱלֹהִים וְחֵי בָהֶם" (ויקרא יח, ה). ודרשו חז"ל: "וחי בהם", ולא שימותו בהם (יומא פה, ב). שאין חיוב למסור את הנפש בשביל קיום המצוות. ואם כן, למה מסרו עצמם חנניה מישאל ועזריה למיתה בשביל לא להשתחוות לצלם.

ותירץ תודוס איש רומי: חנניה מישאל ועזריה נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים: ומה צפרדעים שאין מצווים על קדושת השם, בכל זאת מסרו נפשם על קדושת השם במצרים, שנאמר: "וְעָלוּ וַיָּבֹאוּ בְּבִיתָךְ... וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאָרֹתֶיךָ" (שמות ז, כח) - הרי שנכנסו אף לתוך התנורים הלוהטים שהיו במצרים³ - אנו שמצווים על קדושת השם, על אחת כמה וכמה שיש לנו למסור עצמנו למיתה בכבשן האש (פסחים סם). כך אמרו ועשו חנניה מישאל ועזריה⁴.

המפרשים שאלו, מה פירוש דברי הגמרא שהצפרדעים לא נצטוו על קדושת השם, והרי באותה פעם כן נצטוו הצפרדעים להכנס אל התנורים, שנאמר: "וְעָלוּ וַיָּבֹאוּ בְּבִיתָךְ... וּבְתַנּוּרֶיךָ". ותירצו המפרשים, שלכל צפרדע היתה בחירה, האם להיכנס דוקא לתנור לוהט, או למקום אחר שנצטוו להכנס אליו⁵. זוהי אפוא כוונת הגמרא, שהצפרדעים לא נצטוו על קדושת השם. כי לכל צפרדע באופן פרטי, לא היה ציווי להכנס דוקא אל התנור ולמסור נפשה למיתה⁶.

הצפרדעים שבחרו להכנס לתנורים, זכו באמת לשכר על כך. כשמשה מתפלל אח"כ לה' להסיר את הצפרדעים, נאמר: "וַיִּמְתּוּ הַצִּפְרָדִּים מִן הַבָּתִּים מִן הַחֲצֹצֶרֶת וּמִן הַשְּׂדֵה" (שמות ח, ט). דקדקו חז"ל, "מִן הַבָּתִּים מִן הַחֲצֹצֶרֶת וּמִן הַשְּׂדֵה" מתו, אבל מן התנורים לא מתו. אלו שהיו בתנורים, נשארו בחיים וחזרו ליאור (מדרש תהלים כח, א). זה היה שכרם של אותם צפרדעים שבחרו למסור נפשם על קדושת השם,

לכל אחד מאיתנו יש הזדמנויות לקדש את השם על כל צעד ושעל בחיים. צריך להשתדל לעשות את הדברים הטובים והנכונים לפי התורה. לא לחפש לעשות דווקא דברים שחילונים יתפעלו מהם, אלא דברים טובים וישרים שהתורה חפצה שנעשה אותם.

"וְאֵנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרָעָה" - ויסוד הבחירה

לעומת הצפרדעים, שלא נצטוו על קדושת השם, ובכל זאת מסרו את נפשם כדי לקדש את השם, מצינו משהו אחר בפרשה, שממש "מסר את נפשו" שלא לקדש את השם ושל לא לעשות את רצונו.

הקב"ה אומר למשה: "אֲתָה תְּדַבֵּר [אל אהרן] אֶת כָּל אֲשֶׁר אֶצַּוְךָ, וְאַתָּה יִדְבֹּר אֶל פְּרָעָה... וְאֵנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרָעָה... וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם... וְנִתְּתִי אֶת יָדִי בְּמִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאִי... מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשָׁפְטִים גְּדֹלִים" (שמות ז, ב-ד). וכן בפרשה הקודמת, הקב"ה אומר למשה: "וְכִנָּה, כָּל הַמִּפְתִּים אֲשֶׁר שָׁמַיִת בְּיָדְךָ - וְעָשִׂיתָם לִפְנֵי פְּרָעָה. וְאֵנִי אֶחְזֹק אֶת לְבֹו, וְלֹא יִשְׁלַח אֶת הָעָם" (שם ד, כא).

וצריך להבין: "אם ה' הקשה את לב פרעה, מה פִּשְׁעוֹ ומה חטאתו"? (אב"ע שם ז, ג) איך אפשר להענישו, אם הוא אנוס לחטא? אמנם רש"י מדייק בלשון הפסוקים, שבחמש המכות הראשונות לא ה' הקשה את לב פרעה אלא פרעה עצמו הקשה את לבו (רש"י שם). אך בחמש מכות האחרונות ה' הוא זה שהקשה את לב פרעה, וא"כ הדרא קושיא לדוכתה, איך אפשר להעניש את פרעה על מה שעשה שלא בבחירתו?

רש"י מסביר, "מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לִפְנֵי שָׁאֵן נחת רוח באומות עובדי עבודה זרה לתת לב שלם לשוב - טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותות, ותכירו אתם את גבורתי" (רש"י שם). וביארו בדבריו, שגלוי וידוע היה לפניו ית', שגם אם יעשה פרעה תשובה, לא יעשה בלב שלם, ועדין יהיה צריך להענישו; ואז אם יענישנו ה', יאמרו הבריות שה' לא מקבל את תשובת החוטאים, והם אינם יודעים שפרעה לא עשה תשובה בלב שלם. לכן "טוב לי שיתקשה לבו", כדי שלא יחזור בתשובה כלל¹², ואז יהיה אפשר להענישו לְעֵינֵי כָל, ולא יאמרו שאין הקב"ה מקבל תשובת הרשעים (שפתי חכמים שם).

אבל רוב הראשונים לא פירשו כך. רוב הראשונים פירשו, שמה שכתוב "וְאֵנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרָעָה", אין הכוונה שנטלו ממנו את הבחירה, אלא להפך - נתנו לו בחירה! אדם אחר כבר היה מאבד את הבחירה אחרי מכות כאלה, והיה מוכרח לשלח את ישראל מִפְּחַד המכות. לכן הכביר ה' את לב פרעה, כדי שיוכל עדין לבחור אם לשלח את ישראל או לא, ופרעה מחליט בבחירתו שלא לשלח. [כך מביא האבן עזרא בשם רבי ישועה (אב"ע שם), כך פירשו הרמב"ן (שם בפירוש שני) רבינו בחיי (שם בפירוש שני) והספורנו (שם ד, כא; ושם ז, ג), וכך פירשו גם בעל העיקרים (מאמר ד' פכ"ה) והמבי"ט (בית אלקים שער התשובה פט"ז)].

במדרגה הזו, לקדש שם שמים בכל מעשיו והנהגותיו, לפחות שלא יחלל את השם, ולא יעשה מעשים שידברו עליהם אחר כך: הנה יהודי שומר תורה ומצוות, וְכֵן זה שהוא עושה!... זה חמור מאד, שיהודי שומר תורה ומצוות מתנהג באופן שאסור על פי התורה.

לפעמים יהודי שומר תורה ומצוות מתנהג כפי שצויה התורה, אבל החילונים לא מבינים שכך הוא ציווי התורה. זה לא חילול השם, זו טפשות וטעות של החילונים, ואין לנו אחריות על כך. אבל במקום שיהודי באמת עושה מעשים שלא על פי התורה, זהו חילול השם. יהודי צריך לחיות על קידוש השם, שכולם ילמדו ממנו איך ללכת בדרכי התורה ולא בדרך אחרת.

חז"ל אמרו, "ואהבת את ה' אלהיך" - שיהא שם שמים מתאהב על ידך¹⁰, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, שאז הבריות אומרות עליו: אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה. פלוני שלמד תורה, ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר 'וַיֹּאמֶר לִי עֲבָדִי אֲתָה, יִשְׁרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֵר' (ישעיהו מט, ג). אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דיבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה. פלוני שלמד תורה, ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכווערין דרכיו, ועליו הכתוב אומר 'בְּאֶמְרֵי לִהְיוֹת עִם ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ' (יומא פו, א). צריך להשתדל מאד להיות כמו זה הראשון, שהכתוב אומר עליו 'וַיֹּאמֶר לִי עֲבָדִי אֲתָה, יִשְׁרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֵר'. ואם לא עד כדי כך, לפחות לא להיות כמו האחרון, שאומרים עליו "ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכווערין דרכיו".

קידוש השם אפשרי גם כשאף אחד אינו רואה

עוד דבר שצריך לדעת, שקידוש השם זה לאו דווקא בפרהסיא, כשאחרים רואים. קידוש השם יכול להיות גם בצינעה ובחדרי חדרים. למשל, אם אני נמצא לבד בביתי, ויש לי ברירה לעסוק בתורה ובמצוות או בדברים בטלים, ובחרתי לעסוק בתורה - קידשתי את השם בחדרי חדרים. אף אחד לא יודע מזה ברחוב, אבל למעשה קידשתי את השם. הראיתי לעצמי שדבר ה' קדוש בעיני. תורה ומצוות עדיפים אצלי על הכלי עולם הזה.

ואם החלטתי ח"ו להיפך, זהו חילול השם. אצל מי? - אצל עצמי. אף אחד לא יודע מזה, אבל אצלי זהו חילול השם. הראיתי לעצמי, שאצלי ח"ו דבר ה' הוא חולין, דבר לא חשוב ולא קדוש, ולא כדאי להתאמץ בשבילו. כמובן, יש זמנים שצריך לנחת. אבל כשאין צורך לנחת, כשאדם יכול לעסוק בתורה, או בצדקה, או בחסד, או במצוות אחרות, ובמקום זה הוא בוחר להתעסק בדברים בטלים, זהו חילול השם, גם אם עשה זאת בחדרי חדרים¹¹.

להודיע לבאי העולם, שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא - אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו¹⁵. עכ"פ, כך חידש הרמב"ם, שניטלה מפרעה הבחירה החפשית, ולא היתה לו אפשרות לחזור בתשובה. [וכך פירשו גם הרמב"ן (שמות ז, ג בפירוש ראשון), רבינו בחיי (שם בפירוש ראשון) והמאירי (חיבור התשובה מאמר א' פרק ו')]. וכפי שהזכרנו, ראשונים אחרים למדו, שלא ניטלה מפרעה הבחירה, אלא להפך, ניתנה לו בחירה, שיוכל לבחור אם לשלח את ישראל או לא לשלח, והוא בבחירתו בחר שלא לשלח.

יהי רצון שנזכה לא להיות כפרעה, ונקדש שם שמים בכל מעשינו, לא בקשיות הלב, אלא בלב פתוח ובאהבה רבה.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לחלות בעורך בלבד.

אלא שיש גם כאלה שפירשו, שהקב"ה אכן נטל את הבחירה מפרעה. ולא מפני שאם היה עושה תשובה לא היתה תשובתו שלמה - כפי שפירש רש"י - אלא מפני שזהו חלק מן העונש למי שהרבה במיוחד לחטוא ולפשוט, שנוטלים ממנו את הבחירה והאפשרות לשוב בתשובה. ובלשון הרמב"ם: "אפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין... שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה, ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה¹³... לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה'. לפי שחטא מעצמו תחלה, והרע לישראל הגרים בארצו - נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקב"ה את לבו"¹⁴ (רמב"ם פ"ו מהלכ' תשובה ה"ג).

קשה קצת להבין לפי זה, "למה היה ה' שולח לפרעה ביד משה ואומר לו שלח [את ישראל] ויעשה תשובה, וכבר אמר לו הקב"ה למשה שאינו משלח" (רמב"ם שם), והרי זה כאילו היה ה' שולח את משה לדבר אל הקיר שישלח את ישראל! תירץ על כך הרמב"ם וכתב, שדבר זה נעשה "כדי

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
- הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת וארא: "וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פְרָעָה" (שמות ו, יב) ⇔ "וְאֵתָה וְעַבְדֶּיךָ יִדְעֵתִי כִּי טָרָם תִּירָאוֹן מִפְּנֵי ה' אֱלֹקִים" (שמות ט, ל). הקשר הוא: פרעה לא שומע ולא חש למה שאומר לו משה בשם ה'.
- קשר נוסף: "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נִאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ו, ה) [נאקה היא אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה (עי' רש"י דברים ג, כג)] ⇔ "וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרָעָה אֶת הָעִיר, וַיִּפְרֹשׁ כַּפָּיו אֶל ה'" (שם ט, לג). קשר נוגדי: תפלה להצלת ישראל משעבוד פרעה (נגד פרעה) - תפלה להצלת פרעה ממכת הברד (בעד פרעה).
- קשר נוסף: "לֹכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם" (שם ו, ו) ⇔ "וַיַּחְזֹק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ט, לה). קשר נוגדי: ה' מבטיח להוציא את ישראל ממצרים - פרעה מקשה את לבו ולא מסכים לשלחם.
- קשר נוסף: "וַיִּדְעֻם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם" (שם ו, ז) ⇔ "יִדְעֵתִי כִּי טָרָם תִּירָאוֹן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שם ט, ל). קשר נוגדי: ישראל מאמינים בה' - פרעה ועבדיו אינם מאמינים בה'.
2. תודוס איש רומי לא היה מן התנאים, אך מבואר בגמרא שהיה "גברא רבא", הן מצד שעסק בתורה, והן במעשיו, שהיה תומך בתלמידי חכמים (פסחים נג, ב).
3. ודבר זה הוא פליאה וקידוש השם בצפרדעים יותר מכל שאר המינים, לפי שהצפרדעים טבען להיות במים, ומרחיקין עצמן מן ההיפוך, שהוא האש. ואעפ"כ בשליחות השי"ת נהגו היפך מטבעם, שלא להרחיק עצמן מן התנור, הגם שהיה אש בתוכו (מהרש"א חידושי אגדות פסחים נג ב ד"ה אצל תנור).
4. המהרש"א הקשה, הרי ק"ו זה הוא מופרך, שהרי הצפרדעים לא נצטוו על "וחי בהם", ואילו חנניה וחביריו היו מצווין על "וחי בהם", וא"כ לא שייך ללמוד ק"ו מהצפרדעים. ועי' תירוצים לשאלה זו להלן הערה 8.
5. שהרי נצטוו להכנס להרבה מקומות, שנאמר: "וַיֵּצְאוּ וַיָּבֹאוּ בְּבֵיתָךְ וּבְחֹדֶר מִשְׁכְּבְּךָ וְעַל מִטָּתְךָ, וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאָרֹתֶיךָ".
6. כן תירצו השאגת אריה (הובאו דבריו בחידושי מהרי"ל דיסקין עה"ת שמות ז, ח), השפת אמת (פסחים נג, ב ד"ה מה), האור שמח על הלכ' תשובה פ"ה ה"א, סוף ד"ה 'סוף דבר'), ועוד. ונאמרו גם תירוצים אחרים.
7. המהרש"א כתב ליישב שיטת רש"י, שהמעשה בחנניה מישאל ועזריה לא היה בפרהסיא, שלא היו שם עשרה מישראל, ואין קידוש השם בפרהסיא אלא בפני עשרה מישראל, כמבואר בסנהדרין (עד, ב), שהרי דין זה נלמד מהפסוק: "וְלֹא תַחֲלֹל אֶת שֵׁם קֹדְשִׁי, וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב, לב).

8. גם שאלה זו תירץ המהרש"א וכתב, שתודוס איש רומי לא סבר שעבודה זרה היא עבירה שדינה ביהרג ואל יעבור, אלא סבר כרבי ישמעאל (סנהדרין עד, א), שגם בעבודה זרה, אם אומרים לאדם עבור או שתהרג, יעבור ואל ייהרג.
- על פי דרכו תירץ המהרש"א את הקושיא שהזכרנו לעיל (הערה 4), איך שייך ללמוד ק"ו מהצפרדעים, והרי הצפרדעים לא נצטוו על "וחי בהם", ואילו חנניה וחביריו היו מצווין על "וחי בהם". ותי' המהרש"א, "דמצינו דילפינן ק"ו אע"ג דפריכא הוא, דמכניסין הפירכא בקל וחומר". ונראה שכוונתו לומר שהק"ו נלמד כך: ומה צפרדעים שלא נצטוו על קדושת השם בשום מצב, לא בצנעא ולא בפרהסיא, מ"מ מסור נפשם על קדושת השם בלי שנתחייבו, מחמת חשיבות הענין של קידוש השם, אנו שנתחייבנו במצות קידוש השם במצב של פרהסיא, אף שנתחייבו גם במצות "וחי בהם" - אשר מוכח מזה שמצות קידוש השם חשובה יותר ממצות "וחי בהם" ודוחה אותה - כל שכן שיש לנו למסור נפשנו בצנעא - אף על פי שבצנעא לא נתחייבנו בזה - שהרי כבר נזכרנו לדעת, שמצות קידוש השם חשובה יותר ממצות "וחי בהם".
- עוד יש לתרץ, שאין זה נכון לומר שאצל הצפרדעים אין מצות "וחי בהם". דאמנם מצוות לא שייכות אצלם, כי אין להם דעת, אבל הרי הקב"ה הטביע בטבע בעלי החיים לברוח מן האש ומן המים ומכל סכנה, הרי שזהו רצון ה', שיתקיימו ולא ימותו, וזהו כעין "ציווי" עליהם, ואעפ"כ במכות מצרים שינה הקב"ה את טבע הצפרדעים כדי לקדש את שמו, וא"כ אפשר ללמוד מזה, שרצון ה' שיתקדש שמו בעולם חשוב לו ית' יותר מרצונו שיתקיימו בריותיו, וזהו שלמדו חנניה מישאל ועזריה ק"ו מן הצפרדעים, דכשם שאצל הצפרדעים אנו רואים שקידוש השם דחה את רצון ה' שיתקיימו הברואים, אע"פ שלא נצטוו על כך, כ"ש אצלם, שנצטוו על קידוש השם, ודאי שקיום ענין זה הוא חשוב יותר מרצון ה' שיתקיימו ולא ימותו. דכל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיהו מג, ז), שכל מטרת הברואה היא לכבוד שמים, וא"כ ענין זה דוחה את החיוב של "וחי בהם", הנועד לקיום הברואה.
9. וכל זה כשיטת התוס' במס' עבודה זרה (כו, ב ד"ה יכול), דגם באופן שאין חייב מן הדין למסור נפשו, מ"מ אם רוצה להחמיר מותר לו למסור נפשו. וכן פסק השו"ע (יו"ד סי' קנ"ז סעיף א'). אבל הרמב"ם (פ"ה מיסודי התורה ה"ד) כתב שאם אינו חייב למסור נפשו מצד הדין, אסור לו למסור את נפשו, ומתחייב בנפשו אם מסר עצמו למיתה בכה"ג (הביאו הש"ך ביו"ד שם ס"ק א'). ולשיטתו קשה, איך הותר לחנניה וחביריו למסור נפשם. וי"ל ע"פ מה שכתב הש"ך (שם ס"ק ב') בשם הבית יוסף, ומקורו מהנימוקי יוסף במס' סנהדרין, שגם לשיטת הרמב"ם, אם הוא אדם גדול וחסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור עצמו. עי"ש. ובנימוקי יוסף שם כתב דזהו הטעם של חנניה מישאל ועזריה.
10. "ואהבת", פירושו הפשוט שאתה תאהב. ומה שאמרנו שכלול בזה גם שיהא שם שמים מתאהב על ידך על אחרים, בפשטות הוא מפני שהאזהבה את פלוני, רוצה שגם אחרים יאהבו אותו, ומשתדל על זה, וזה גופא מהווה ביטוי לאהבתו שלו.
- וכן משמע מלשון הרמב"ם (סה"מ"צ מ"ע ג') שכתב וז"ל: והמצוה השלישית היא שצונו לאהבו יתעלה... וכבר אמרו שמצוה זו כוללת גם כן שנדרוש ונקרא האנשים כולם לעבודתו יתעלה ולהאמין בו. וזה, כי כשתאהב אדם, תשים לבך עליו ותשכחנהו ותבקש האנשים לאהוב אותו. וזה על צד המשל. כן כשתאהב האל באמת כמה שהגיעה לך מהשגת אמיתתו, הנה אתה בלא ספק תדרוש ותקרא הכופרים והסכלים לידיעת האמת אשר ידעת אותה. ולשון סיפרי, ואהבת את ה' וכו', אהבהו על הבריות כאברהם אביך, שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. רצה לומר, כמו שאברהם בעבור שהיה אוהב השם כמו שהעיד הכתוב (ישעיה מא, ח) אברהם אוהבי, שהיה גם כן לגודל השגתו, דרש האנשים אל האמונה מחזק אהבתו, כן אתה אוהב אותו עד שתדרוש האנשים אליו. עכ"ל.
- כידוע, מדרשי חז"ל מרומזים בפשוטו של מקרא, וגם משלימים אותו. וכך גם כאן. מדרש חז"ל שצריך אדם להשתדל שגם אחרים יאהבו את ה', כלול בפשוטו של מקרא "ואהבת את ה'", וכפי שנתבאר, שהאזהבה משתדל שגם אחרים יאהבו את אשר הוא אוהב.
- ונהנה המהרש"א (בחידישי אגדות יומא פו, א) כתב, דמה שאמרנו "שיהא שם שמים מתאהב על ידך", נדרש מתיבתא "אֶתְּ" [אתיין] וגמייין רבויין (רש"י בראשית מב, כב). "ואהבת את ה' אלהיך" - לרבות שלא רק אתה תאהב, אלא תגרום שגם אחרים יאהבו. וביאורו צ"ע, כי "אֶתְּ" נאמר בפסוק זה על ה' אלקיך, וא"כ הוא צריך להיות ריבוי בה' אלקיך, שלא רק אותו תאהב, אלא גם את אחרים, [כעין שדרש רבי עקיבא על הפסוק "את ה' אלהיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים (פסחים כב, ב)]. ואילו המהרש"א ביאר ש"את" היא ריבוי באוהב, או באהבה, שלא רק הוא יאהב, אלא ישתדל ויפעל שגם אחרים יאהבו את ה'. וצ"ע.
11. ועי' "מכתב מאלהיו" (ח"ב עמ' 95), שעיקר הוידוי ביה"כ על חטא שחטאנו בחילול השם, הוא על החילול שאדם עושה לגבי עצמו.
12. ועי' רבינו חננאל (חגיגה טו, א ד"ה יצתה בת קול ואמרה).
13. הרמב"ם מביא ראיה ליסוד זה מכמה פסוקים בתורה ובנביאים. וגם הרמב"ן כתב שליסוד זה "באו פסוקים רבים בתורה ובכתובים" (רמב"ן שמות ז, ג). אך יש שחלקו על יסוד זה של הרמב"ם ונקטו, שלעולם לא ניטלת מן האדם האפשרות לשוב בתשובה, וגם "אם הרבו לפשוט ולמרוד ויִכְגְּדוּ בִּזְמָנָם בְּגֵדוֹ - לֹא סָגַר בְּעֵדָם דְּלִיתִי תְּשׁוּבָה, שְׁנֵאמַר: שׁוּבוּ לֵאמֹר הִצְמִיקוּ סֶרֶה (ישעיה לא, ו) ("שערי תשובה" לרבינו יונה ריש שער א).
14. ולפי פירוש זה, העונש על פרעה לא היה על מה שלא שילח את בני ישראל מארצו - שאת זה לא עשה פרעה בבחירתו, ואין ראוי להענישו על כך - אלא העונש בא עליו על מה שעשה קודם, שהעביד את בני ישראל בפרך, ומירר את חייהם בעבודה קשה, שאת זה עשה ברצונו ובבחירתו החפשית (כן מבואר ברמב"ם, ברמב"ן וברבינו בחיי).
15. כנראה ר"ל, שע"י שמשה בא ומתרה בפרעה ואעפ"כ פרעה אינו עושה תשובה, למרות שכבר ידע מנסיונו שאם משה מודיע לו שתבוא עליו מכה כזו וכזו (אם לא ישלח את ישראל), אימויו מתקיימים - בזה ניכר עוד יותר שלא היתה בידו האפשרות לעשות תשובה.